

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

A kor gyermekei avagy az (ön)gyilkos identitások

SZÉKELY CSABA: BÁNYAVIDÉK

Magvető Kiadó
Budapest, 2013
208 oldal, 2556 Ft

”

Több tekintetben figyelemre méltó kör alakult ki a tavalyi év végén, amikor a kritikusok az év irodalmi terméséről szavaztak a *Népszabadságban*. Az első öt műből háromnak a helyszíne, témája is Erdély: a második helyezett Tompa Andrea *Fejtől s lábtól* című regényének, a harmadik György Péter *Ál-latkert Kolozsváron – Képzelt Erdély* című kötetének, valamint a negyedik-ötödik helyen végzett *Bányavidék* című drámatrilógiának Székely Csabától (a helyet Kun Árpád *Boldog Észak* című regényével osztotta). Továbbá azt látjuk, az első helyezett Borbély Szilárd *Nincstelenségje* ugyanúgy egy lepusztult faluban játszódik, mint Székely drámatrilógiája, ahol az agresszió, a szegénység, a kilátástalanság, a hatalmi harc, a mély szociális konfliktus az úr. És az alkohol – de Tompa Andrea regényében is találunk egy ragyogó fejezetet e témára.

Az egybeesésekből még semmi különös nem következik, lehet mindez a véletlen eredménye. Ahogyan azon sem kell sokat okoskodni, hogy az egyre (el)ismertebb Székely drámakötete e szavazáson megelőzte a Magyarországon kultikus színházi szerzőnek számító Pintér Béla *Drámák* című kötetét, ha csak egy ponttal is. Ami őket összeköti, az szintén a magyar rögvalóság – de a felszabadító, katarzist nyújtó humor is. A kérdés pedig ugyan örök, hogy a drámák könyvben való megjelenítésének vajon van-e értelme, de értelme nem sok van, hiszen természetes, hogy a rendező és a színészek hozzátesznek a szöveghez. Ám Székely és Pintér drámái szöveggént is működnek, többek és kevesebbek is, mint eljátszva. Az biztos, hogy bizonyos poénok csak eljátszva működnek, és ez Székely Csabánál talán inkább érvényes.

Mégis, leginkább a párhuzamvonalas György Péter kötetével adódik, bár az tanulmánykötet, nem szépirodalom. Pontosabban nem párhuzamot lehet vonni a tanulmányok és a *Bányavidék* közt, mert Székely mintha épp Györgyöt egészítené ki. Utóbbi Budapestről nézve igyekezett feltérképezni,

miért vált az itteniek szemében Erdély az őshazává, egy elképzelt világgá, ami referenciául szolgál az értékek tekintetében, de a kötet több kritikus szerint is inkább szól arról, hogyan képzei el Erdélyt maga György Péter. Ezzel szemben (vagy mellett?) Székely leleplezi a „pestiek” Erdély-képét, miközben szinte az abszurditásig a dráma eszközeivel mutatja be az erdélyi falu – nem feltétlenül – mindennapi életét. A *Bányavirág* és a *Bányavakság* ugyanabban a faluban játszódik, az utolsó, a harmadik *Bányavíz* egy másikban, bár mintha ugyanott járnánk: iszákosság, öngyilkosság, kilátástalanság mindenütt, ahol élni nem, csak elvagyódni lehet. Természetesen tudjuk jól, hogy nem minden erdélyi falu ilyen, sőt, nem kevés éppen arra játszik rá, ahogyan a magyarországiak elképzelik azt, és aki turizmussal foglalkozik, az akár kiválóan gyarapodhat is, se szeri, se száma a skanzenoknak. Egyes települések valóságos zárandokhelyé váltak, ahová nem csak üdülni járnak a magyarok, hanem úgymond lelkiileg és szellemileg feltöltődni is, azáltal, hogy igazi erdélyi magyarokkal, székelyekkel találkozhatnak Csaba királyfi földjén, és hitükben megerősödve térnek vissza a kapitalizmus idegőrlő mindennapjaiba, a gyaur Európai Unióba (mintha a Székelyföld ma már nem lenne az EU része).

Nomen est omen, Székely Csaba ezt a mítoszt aprítja szét fejszével, ami az erdélyi hegyekben amúgy is nélkülözhetetlen szerszám (vagy sem, gondoljuk még mi ma itt). Végletekig feszíti a sztorikat, és itt aztán semmi jó nincs, és remény sem. A főhősök mind egy szálalig alkoholisták, elvagyódnak, akár Csehov három nővére Moszkvába, a városba (jellemző, hogy Székelynél is a nőkben erősebb a menekülésvágy), de nincstelenek is, akár Borbély *nincstelenekjei*: innen kitörni nem lehet, vagy csak nagy áldozat révén. Marad az öngyilkosság, egymás verése, szexuális zaklatása. Székely alakjai tipikusnak mondhatók: alkoholista orvos, perverz pap, korrupt polgármester, elvagyódó, szerelmes leányka, megbolondult öregasszony. A minta természetesen ismerős, a történetek játszódhatnak egy tönkrement ír faluban (Székely egyik ihletadója Martin McDonagh), vajdasági vagy csongrádi faluban, de akad hasonló alapszituációjú regény, illetve színmű a horvát Ante Tomić tollából is; a *Csoda Poskokovo Dragában* főhőse a részeges pap, akibe egy fiatal lány lesz szerelmes. Hasonló magyarországi magyar darabért se kell messzire mennünk – lásd éppen Pintér Béla *Parasztoperáját*. Utóbbi szintén részben arra épít, mint Székelynél az első darab kezdő motívuma: hogy el kell játszani a népviseletben hagyományait ápoló, szegény, de igaz, autentikus életet élő erdélyit, akinek élete emberhez méltó. El kell játszani a szerepet, mert jön a budapesti tévé. A másik oldalról a sztereotípiák jelennek meg: a nagyvárosi ember úgy hiszi, a falusi csak iszik, népdalokat énekel, de népviseletben verekszik is, az ide költöző viszont úgysem tud beilleszkedni, a falu nem fogadja be, ahogyan a város sem fogadja be a falusit, aki épphogy elvagyódik az istenített otthonból.

Mint ahogy az a hollywoodi szuperprodukciónál is történik, amikor a sikeren felbuzdulva legyártanak még pár folytatást, Székelynél is az első darab a legeredetibb. Meglehet, azért, mert később minden oly ismerős, megszokott már. A *Bányavirág* a haldokló apa körül forog, aki ugyan meg sem jelenik a színen, de gyerekei arra várnak, meghaljon, hogy az örökséghez jutva otthagyhassák az egykori bányászfalut – ám az apa végül az egyházra akarja hagyni kis vagyont, mert annyit vétkezett életében, halálba kergette feleségét és anno a bányászokat is kizsigerelte. Az alkoholista orvossal épp az a baj, hogy nem kezeli félre az apát, illetve fogalma sincs, meddig él még az öreg. A fiú, Iván nem másba, mint féltestvérébe, Ilonkába szerelmes, aminek azért az is az oka, hogy a lepusztult faluban nemigen van választék, a fiatalok el-

tűntek. Illetve lenne, a szomszédasszony, Irén, aki Ivánt szeretné, ezért folyton kompótot hoz át a beteg apának.

Ilonka amúgy városi albérletét adta fel, hogy apjukat ápolhassa, ő az orvossal incselkedne, de ő meg nő, három gyerekkel. Mindenki boldogtalan, így a szomszédasszony férje, Illés is – akit nem tartanak normálisnak, mert absztinens –, ő végül szintén öngyilkos lesz, feláldozza magát, hogy Irma és Iván esetleg egy pár lehessen. A falusiak életéről annyit tudunk, hogy a papnak szeretője van és még a temetésen is részeg, ahol a falusi kórus össze-vissza énekel, a vallási énekeket a muskátlizenével keverik össze. Pénz semmi, és a munkanélküliség csak idiotákat gyárt, hisz az ivászatba menekülnek: *„Az egyetlen hagyomány, amit őrizünk itten, az, hogy békaszarrá isszuk magunkat, egymás torkának ugrunk, s aztán kimegyünk az erdőre fát lopni. Ez a mi kurva nagy hagyományunk.”* A természet szépségeiből semmit sem látnak; ha kimennek az erdőbe a lopáson kívül, hát csak azért, hogy felkössék magukat. A természetes halál itt igen ritka – pedig az is annak számít, ha valakit fejszével ütnek agyon. Iván végül a tévének nyilatkozik, úgy, hogy az még Wass Albertnek is bizonyára tetszene, hát még mai híveinek: *„Jó itt élni, mert vannak ezek a gyönyörű hegyek, s a fenyvesek, s az a kicsi szar csermely is olyan szépen csobog, mint egy patak.”*

A *Bányavidéken* az érződik, hogy a szerző mintha csuklóból, egy ültében írta volna: egyszerű, tipikus (de kidolgozott) alakok, falusi alapszituációk, zsigerből jövő humor jellemzi. A *Bányavakság* története már bonyolultabb: a polgármester a közlegő választás előtt román rendőrt hív, hogy leleplezze a másik jelöltet, de végül az ő korrupciós ügyére derül fény. Itt is arat a halál – Ince, a polgármester búsongó alkoholista, felesége és fia autóbalesetben halt meg, most meg újabb korrupciós ügyleten törí a fejét, mert teljesen tönkrement, örökségét is kénytelen volt eladni hűgának, Iringónak. Akinek a férje öngyilkos lett, s Iringó terve szintén az, hogy a városba költözik, ha eladja a házat. Ince egyedüli reménysége a lánya, Izabella, aki a városban egyetemista, taníttatására kell a pénz. Váratlanul betoppan, kiderül, már rég nem jár egyetemre, a fű miatt most meg menekülnie kell a bíróság elől, Olaszba menne dolgozni. A másik polgármesterjelölt, Izsák, aki az erdők visszaszármasztatásakor gazdagodott meg, nagy magyar, aki még az úrlapokat is rovásírással tölti ki, és akinek még a Turul Zászlóalj Harcosai is túl liberálisak. Heves történelmi és egyéb vitába keveredik Florinnal, a román rendőrrel, aki törí a magyart. A helyzetet Izabella „oldja meg”: lefekszik Izsákkal, aki pénzt ad neki az olaszországi útra, de megígéri, hogy apját békén fogja hagyni korrumpáltsága ellenére is. Székely happy end.

A harmadik darab, a *Bányavíz* is egy lepukkant faluban játszódik, itt legfeljebb az olyan provokatív elemek jelentik az újdonságot, mint hogy a pap pedofil, illetve saját fogadott fiát, a templom gondnokát, Mártont dugja még a szószéken is. Azt persze el tudom képzelni, hogy ha ezt egy székely kisvárosban adják elő, vagy akár a provokatív színházat megvető „új” Nemzeti Színházban, sokakat felháborít – ahogyan az előző két darab alapszituációi és alakjai is, hisz részben saját közegére ismerve mindenki felhorkanhat, hogy „no de a mi falunkban azért még sincs minden így, lehet itt azért élni is” –, de az önisméltéssel tarkítva a *Bányavíz* már elég fárasztó olvasmány, hisz újra azt tudjuk meg, hogy az emberek fele öngyilkos lett, másik fele beköltözött a városba, páran ugyan maradtak, a legszerencsétlenebbek, akiknek még kötélre sem telik. Itt is megy a részegeskedés, a polgármester ugyan nem szegény, de nemrég jött ki a börtönből. A sztori fő motívuma, hogy a tanító háza leégett, benne a feleségével. Így lányával ideiglenesen a paplakba költöznek, de a pap meglopja őket. A házvezetőnő

viszont az Amerikába emigrált lányát várja haza, de szegény már meghibbant, lánya rég halott. Imola, a tanító tizenhat éves lánya szinte az egyedüli lány a faluban, mindenki rá hajtana, Márton szeretne vele elszökni, de ez sem jön össze. Ő amúgy titokban verseket ír, a pap leleplezi, de hogy ennek a drámában mi a szerepe, nem túl világos. Végül kapunk egy kis verekedést, és hogy az esetlegesen fáradó közönség feléledjék, jön a reformátusok legecizése, miképpen az előző darabban is volt románozás, bozgorozás a darab végén. Aki viszont elsőként e darabot nézi meg vagy olvassa el, arra biztosan az újdonság erejével hat majd a mű és alighanem csalódní sem fog.

De ne panaszkodjunk, a bányatrilógia szerzője igen fiatal még mindig, hangja friss, akár az erdélyi havasok levegője, poétikája is egyedi. És felébresztheti azokat, akik a falvakban a nyomort, a súlyos, nem etnikai alapú konfliktusokat nem akarják látni. Csak hagyományos vágyálmaikat a nemzeti identitásukat oly büszkén ápoló, hagyományos életmódot élő „parasztokról”. Székely humorral, de kegyetlenül ábrázolja, hogy egy kis közösségben a túlélés egyedüli eszköze a másik átverése, meglopása, a folyamatos harc, a hatalom pedig mindenütt korrump, hát még ott, ahol másra lehetőség sincs. Az egyház pedig nem megtartó erő a kisebbségek körében (sem), és ha nyilvánvaló túlzás is, hogy a papok mind egy szálig szeretőt tartanak, homoszexuálisok vagy pedofilok lennének, sebészi pontossággal vágja fel azt a sebet, hogy míg az egész világot megrázták a keresztény egyház emberei által elkövetett szexuális zaklatások, addig a magyar világban, legyen az katolikus vagy protestáns, mindegy, gyakorlatilag egyetlen egy esetre sem derült fény, ahogyan pénzügyi visszaállásokra sem (a politikaiakat most hagyjuk is). Persze azért ne hangsúlyozzuk ezt túl, a problémának ez csak az egyik gyökere, és természetesen rengeteg ellenpélda is akad – vannak még tisztességes emberek (valahol).

Amit ki kell hangsúlyozni, hogy mindez elementáris, bő humorral, szellemesen íródott. Ebből az is következik, hogy aki bármit szó szerint vesz, az nem érti, mi az irodalom, a színház. A társadalomkritika ráadásul azért hiteles, mert Székely esztétikailag, dramaturgiailag is hiteles. De próbáljuk meg *nem érteni* egy pillanatig, azaz látteleként olvasni a darabokat, szociográfiai jellegű színművekként, mert Székely Csaba nem csak szórakoztatni akar, egykét gügye poén ellenére (ennek kigyomlálása amúgy is a szerkesztő vagy a rendező dolga lenne) mindhárom darabnak megvan a mélysége, valamiről szólni akar.

A trilógia kapcsán Armin Maalouf világhírű, magyarul (persze) nem olvasható, 1998-as esszékötetete jutott eszembe, a *Gyilkos identitások* (a francia eredeti címe: *Les Identités meurtrières*, én szerbül olvastam), amely többek közt arról szól, hogy a többség elvárja, hogy az embernek egy identitása legyen, vagy legalábbis identitása jól lehatárolható részekből álljon össze – ez Maalouf esetében azt jelenti, hogy félig francia, félig libanoni kell legyen, illetve esetleg döntenie kell arról, ha megkérdik tőle, ez vagy az-e. Ám ez az elvárás hamis és igazságtalan, mert minden bonyolultabb identitást marginalizálni akar. Székely kiválóan ábrázolja azt, hogy ez az elvárás mennyire nem működik, semmi értelme nincs egy-egy adott kis, kompakt közösségben. Hiszen egy lepusztult faluban – bár nem csak ott – minden másképp működik, mint ahogyan azt kívülről a nagy többség elképzeli. Persze Székely kezére játszik az, ahogyan Erdélyt ma elképzelik és forszírozzák, de jól ragadja meg a kínálózó alkalmat (nem véletlenül a szakmai díjak, de a közönség általi elismertség sem), hogy azt ábrázolja, van ugyan némi románozás vagy egymás köztli vallási alapú gonoszkodás, de alapjáraton mindenkit valami más érdekel: saját maga, azaz saját nyomorú sorsa. Ugyan az erdélyi falu

lakója el tudja játszani a tévéseknek, meg tud felelni a külső elvárásoknak, hogy ő erdélyi, magyar, falusi, hagyományait ápoló, aki nem változtat ősei életmódján, de ez a mimikri stratégia minimum azóta ismert, hogy a gyarmatosítók fővárosaikba szállították a meghódított országok egzotikusnak számító őslakosait, indiánokat, eszkimókat stb. Nemrég az egyik világhírű tévé riportját leplezték le, hogy egy olyan ázsiai törzset mutatott be emberevőkként, s akik a világról semmit sem tudtak, akik eljátszották a jövedelmező szerepet, de ahogy távozott a stáb, illetve a turisták, visszaöltöztek nyugatias gönceikbe és előszedték a tévét is.

A falusi erdélyi magyarhoz most ugyanígy házhoz jönnek, hogy eljátszhassa az elvárt szerepet, de valójában senki sem úgy gondolkodik ott nemzetről, vallásról, nyelvről, életmódról, kultúráról (amit a szerző jól szemléltet a szleng használatával és a régi székely humorral való keverésével), ahogyan azt „Budapesten” elgondolják. Akad ugyan helyben olyan, aki megfelel az elvárásoknak, mint az ultranacionalista ősmagyarra váló Izsák (a név talán nem véletlen, a Bibliában Izsák az engedelmesség példaképe is), de a trilógia hősei nem az ősök gyermekei (szinte minden szereplő szemben áll felmenőjével, lázad ellene, megveti, halálát kívánja, kihasználja). Maalouf Mark Blochot idézi helyeslőleg: „Az emberek sokkal inkább saját koruk gyermekei, semmint apáiké.” – és ez ma hatványozottan igaz, a trilógia pedig ezt kiválóan mutatja meg. Hiába a kívülről érkező erősködés, hogy az elődök tisztelete mindenek felett áll, az ősi föld megőrzése erkölcsi parancs, akárcsak a hagyományok ápolása, ha fölbomlanak az egykori viszonyok – ez esetben bezár a bánya, azaz megszűnik a munkahely –, az ember a kor gyermekeként megpróbál boldogulni. Ha másutt, akkor másutt, és ez nem erkölcsi kérdés. E darabokban senki nem is filozofál arról, hogy aki elhagyja a falut, az hibát, sőt bűnt követne el, közösségét cserben hagyná, elárulná (bezzeg a valóságban azért ez a hozzáállás még sok helyütt megtalálható, főleg azok részéről, akik az adott társadalmi-politikai-gazdasági-kulturális közeget uralják, vagy akik meg tudnak élni valamiből, például éppen a skanzen-turizmusból). Vagyis eszi a fene a földet, a mezőt, az erdőt, a nyelvet, a vallást, az életmódot, a hagyományokat, ha pénz csak abból van, ha az ember a városi szupermarketben árufeltöltő, mint Izabella, aki végül Olaszország mellett dönt.

Vagyis a drámák azok elé tartanak tükröt, akik még mindig azt hiszik, hogy nem a kor gyermekei vagyunk, hanem az ősöké, és ez valamire – sőt, sok mindenre – kötelez is bennünket... Hogy tarthatatlanok azok a klisék, melyek nagy része Magyarországról érkezik, hogy miképpen is kell gondolkodni. Vagyis inkább nem gondolkodni, mert eldöntődött, miről hogyan kell vélekedni, mi módon kell élni. Ám éppen ez az identitás meggyilkolása. Még jó, hogy az effajta trilógiák segítenek bennünket abban, hogy mi más identitást építsünk magunknak.